

ԻՆՉՈՒ՞ ՊԱՆՈՒՄՍ ԿՅՈՒՂԵՆԿՅԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆԸ  
ՏԵՂԱԿԱՅՎԵՑ ՊՈՐՏՈՒՊԱԼԻԱՅՈՒՄ

1956 թ. Լիսաբոնում (Պորտուգալիա) հայ մեծահարուստ նավթ-արդյունաբերող Պալուստ Սարգսի Կյուլպենկյանի (1869-1955) կտակի համաձայն ստեղծվեց բարեգործական հաստատություն, որը գործում է առ այսօր և կրում է հիմնադրի անունը (Calouste Gulbenkian Foundation)<sup>1</sup>: Հիմնարկությունը, բացի կտակարարի՝ Իրաքի նավթային ընկերության (Iraq Petroleum Company) մեջ ունեցած շահութաբաժնից, ժառանգեց նաև արվեստի գործերի նրա հարուստ հավաքածուն<sup>2</sup>:

Գ. Կյուլպենկյանը ծնվել է 1869 թ. մարտի 23-ին՝ Կ. Պոլսում<sup>3</sup>: Բարձրագույն կրթությունն ստացել է Անգլիայի Օքսֆորդի համալսարանում՝ ձեռք բերելով ինժեներ-նավթագործի մասնագիտություն<sup>4</sup>: 1891 թ. հրատարակվել է նրա "La Transcaucasie et la Peninsule d'Archeron" («Անդրկովկասը և Ապշերոնյան թերակղզին») աշխատությունը, որից որոշ գլուխներ արտատպվել են "Revue des Deux Mondes" ֆրանսիական պարբերականում<sup>5</sup>:

1898 թ. Գ. Կյուլպենկյանը նշանակվել է Փարիզի և Լոնդոնի թուրքական դեսպանատների տնտեսական խորհրդական<sup>6</sup>, իսկ 1902 թ. ստացել բրիտանական քաղաքացիություն<sup>7</sup>: 1911-1912 թթ. հայ նավթ-

<sup>1</sup> Չամբերտեն Ա., Պալուստ Սարգսի Կյուլպենկյան, Սարդը եւ իր գործը, 1869-1999, Պալուստ Կյուլպենկյան Հիմնարկութեան Հայկական Համայնքներու Ծառայութեան Բաժանմունք, Լիզպոն, 1999, էջ 50; Բալազյան Լ., Պալուստ Գյուլպենկյան, Ե., 2004, էջ 248; <http://www.gulbenkian.pt>; <http://www.gulbenkian.org.uk>; <http://www.gulbenkian-paris.org>.

<sup>2</sup> Չամբերտեն Ա., նշվ. աշխ., էջ 50; Բալազյան Լ., նշվ. աշխ., էջ 248; Azeredo de Perdigao Joze, Calouste Gulbenkian Foundation, Chairman's Report, 20<sup>th</sup> July 1955-31<sup>st</sup> December 1959, Lisbon, 1961, pp. 191-201.

[http://www.gulbenkian.org/english/the\\_foundation.asp](http://www.gulbenkian.org/english/the_foundation.asp).

<sup>3</sup> [http://www.gulbenkian.org/english/the\\_family.asp](http://www.gulbenkian.org/english/the_family.asp); Չամբերտեն Ա., նշվ. աշխ., էջ 6:

<sup>4</sup> [http://www.gulbenkian.org/english/the\\_family.asp](http://www.gulbenkian.org/english/the_family.asp).

<sup>5</sup> Նույն տեղում:

<sup>6</sup> Նույն տեղում; Տես նաև Չամբերտեն Ա., նշվ. աշխ., էջ 10:

<sup>7</sup> Նույն տեղում:

արդյունաբերողը մասնակցել է Թուրքիայի նավթային ընկերության (Turkish Petroleum Company) հիմնադրման աշխատանքներին, որը հետագայում վերանվանվել է Իրաքի նավթային ընկերության: Գ. Կյուլպենկյանը հիշյալ ընկերության արժեթղթերի հինգ տոկոսի սեփականատերն էր, որի պատճառով էլ աշխարհը նրան ճանաչեց որպես Պարոն հինգ տոկոսի<sup>8</sup>:

1942-ին Գ. Կյուլպենկյանը Ֆրանսիայից տեղափոխվել է Պորտուգալիա, որտեղ էլ ապրել է իր կյանքի մայրամուտը: Վախճանվել է Լիսաբոնում 1955 թ. հուլիսի 20-ին՝ 86 տարեկան հասակում<sup>9</sup>: Նրա աճյունը հրկիզվել է Շվեյցարիայի Ցյուրիխ քաղաքում, իսկ սափորամանն՝ ամփոփվել իր իսկ նախաձեռնությամբ և միջոցներով Լոնդոնում կառուցված Ս. Սարգիս եկեղեցում<sup>10</sup>:

Գալուստ Կյուլպենկյան հիմնարկության հիմնադրման օրվանից անցել է ավելի քան կես դար: Չարց է ծագում՝ ի՞նչ գիտի հայ ընթերցողն այդ հաստատության և անցած հիսուն տարիների ընթացքում սփյուռքահայ, օտար մամուլում, ինչպես նաև տարբեր հեղինակների լույս ընծայած աշխատություններում (օտարալեզու, թե հայերեն) կատարված այն բազմաթիվ ու բազմաբնույթ հարցադրումների, հնչած հակասական և հաճախ իրարամերժ կարծիքների մասին, որոնք, մասնավորապես, վերաբերում էին Գ. Կյուլպենկյանի կտակի մեկնաբանումներին, խնդրո առարկա հիմնարկության տեղակայման վայրին ու գործունեությանը<sup>11</sup>:

<sup>8</sup> Չամբերտեն Ա., նշվ. աշխ., էջ 22; Hewins R., Mr. Five Per Cent, The Story of Calouste Gulbenkian, Rinehart & Company, INC., New York, 1958, pp. 255-258.

<sup>9</sup> [http://www.gulbenkian.org/english/the\\_family.asp](http://www.gulbenkian.org/english/the_family.asp).

<sup>10</sup> Gulbenkian Nubar, Portrait in oil, The autobiography of Nubar Gulbenkian, Simon and Schuster, Inc., New York, 1965, p. 262; «Ազատ օր» օրաթերթ, թիվ 3158, Աթենք, 25 յուլիս 1955:

<sup>11</sup> Չամբերտեն Ա., նշվ. աշխ.; Ղալլաքյան Կ., Գալուստ Կյուլպենկյան Հիմնարկությունը (Կեսդարյա հոբելյանի առթիվ), ՊԲՀ, 2007, N 3; Բալազյան Լ., նշվ. աշխ.; Hewins R., նշվ. աշխ.; Gulbenkian N., նշվ. աշխ.; Lodwick John, An Interpretation of Calouste Sarkis Gulbenkian, In Collaboration with D.H. Young, London, 1958; «Արեւ» օրաթերթ, թիվ 11.198-11.217, 13 հոկտեմբեր - 4 նոյեմբեր, 1955, թիվ 11.219-11.222, 7-10 նոյեմբեր, 1955, թիվ 12.506, 27 յունուար, 1960, Կահիրե; «Ազատ օր», թիվ 7335, 15 ապրիլ 1969, թիվ 7553, 5 յունուար 1970, թիվ 7555, 8 յունուար 1970; «Ազդակ» օրաթերթ, թիվ 72 (7572), 23 մայիս 1957, թիվ 95 (7902), 29 յունիս 1958, թիվ 112 (7917), 20 յուլիս 1958, Բեյրութ և այլն:

Հարցերից, ամենակարևորը սակայն, որը շարունակում է հնչել մինչ օրս և որին հարկ է անդրադառնալ, այն է, թե ինչու՞ Գ. Կյուլպենկյանի հիմնած միջազգային նշանակության բարեսիրական հաստատության, որը ժառանգել էր նաև իր հիմնադրի նյութական կարողությունների գերակշիռ մասը, ղեկավար կենտրոնը տեղակայվեց Լիսաբոնում. այն դեպքում, երբ ինքը բրիտանահպատակ հայ էր<sup>12</sup>, կյանքի մեծագույն մասն անց էր կացրել Ֆրանսիայում և Մեծ Բրիտանիայում, իսկ իր նավթային եկամուտներն ստանում էր Իրաքում գտնվող նավթահորերից<sup>13</sup>:

Կարլեն Դալլաքյանը հիշյալ հարցի պատասխանը տեսնում է Գ. Կյուլպենկյանի՝ Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միության նախագահի պաշտոնից, որը վարել էր 1930-1932 թթ., հրաժարվելու փաստի մեջ: Ըստ նրա. «...Կ. Կիւլպենկեանի հրաժարականը իրոք կարող էր հանգել «միջազգային ֆինանսի մեջ ունեցած բարձր դիրքի ու իր գանձի» տէր մարդու ինքնամեկուսացմանը հայ կյանքից: Տարաբախտաբար այդպես էլ եղավ»<sup>14</sup>: Այնուհետև հեղինակը շարունակում է. «...Արդյոք ուրիշ բացատրություն ունի» այն փաստը, որ նավթաշխարհի խոշորագույն արքաներից մեկի առասպելական հարստությունը, որն այսօր իսկ մասամբ շարունակում է շահույթներ բերել, գրեթե ամբողջովին ի սպաս է դրված Պորտուգալիայի ժողովրդի բարօրությանը, որի համար Գալուշտը (իրենց արտասանությամբ) պաշտամունքի առարկա է: Իր անվամբ ստեղծված միջազգային հիմնադրամը օժանդակում է տարբեր ազգերի, այդ թվում եւ հայերի՝ Սփյուռքում թե Հայաստանում, որոշ կարիքները հոգալուն, բայց սրա առյուծի բաժինը ծառայում է Պորտուգալիայի մշակութային, կրթական, գիտական, առողջապահական գործին, որի համար երկրի կառավարությունը ուրիշ աղբյուր և միջոցներ գրեթե չունի»<sup>15</sup>:

Ընդունելի է, անշուշտ, խնդրի վերաբերյալ գիտնականի արտահայտած տեսակետը, սակայն պետք է նշել, որ հեռանալով ՀԲԸ Միութե-

<sup>12</sup> Չամքերտեն Ա., նշվ. աշխ., էջ 10; Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 89:

<sup>13</sup> [http://www.gulbenkian.org/english/five\\_per\\_cent.asp](http://www.gulbenkian.org/english/five_per_cent.asp).

<sup>14</sup> Դալլաքյան Կ., Հ.Բ.Ը.Միության նախագահ Գ. Կյուլպենկյանի հրաժարականի հարցի շուրջ, Ե., 1996, էջ 18:

<sup>15</sup> Նույն տեղում:

յան նախագահությունից, Գ. Կյուլպենկյանը չկտրվեց հայ իրականությունից: Ավելին, Հայաստանի առաջին հանրապետության վարչապետ նշանավոր քաղաքական գործիչ Ս. Վրացյանը վկայում է, որ Գ. Կյուլպենկյանը հայ իրականության հետ սերտորեն շփվել սկսել էր ոչ թե Բարեգործականի նախագահ լինելու հանգամանքի բերումով և ժամանակ, այլ շատ ավելի շուտ: Ս. Վրացյանը մասնավորապես գրում էր. «Գալուստ Կիւլպենկեանի շուրջ խօսքեր կ'ըլլային դեռ Հայաստանի մէջ, Հանրապետութեան շրջանին: Մեր Փարիզի պատուիրակութեան նախագահ Ավ. Ահարոնեանի տեղեկագրութիւններուն մէջ, զանազան առիթներով, կը յիշուէր անոր անունը: Երբ Փարիզէն Հայաստան եկաւ Համօ Օհանջանեանը, իմացանք, որ Կիւլպենկեան մօտէն հետաքրքրուած է Հայաստանի գոռօնով՝ սեռ տառաքեռութիւն աահելով Հ.Հ. աատուհոականութեան հետ (ընդգծումն իմն է - Վ.Ղ.): Յայտնի եղաւ նաեւ, որ Կիւլպենկեանը պատրաստակամութիւն է յայտնած ստանձնելու Հայաստանի պետական դրամատան կազմակերպութիւնը՝ կարելոր գումար մը դնելով իր կողմէն, իբրեւ հիմնադրամ եւ գործակցութեան հրաւիրելով նաեւ ուրիշ հարուստ Հայեր: Եթէ չեմ սխալիր, Հ.Հ. պատուիրակութեան թուղթերուն մէջ պահուած է եւ այդ դրամատան նախագիծը: Յամենայն դէպս, լաւ կը յիշեմ Ա. Խատիսեանի մէկ զեկուցումը կառավարական նիստերէն մէկուն մէջ պետական դրամատան մասին՝ Գալուստ Կիւլպենկեանի ծարգրի առնչութեամբ: Եւ կը հաւատամ, որ եթէ Հայաստանի Հանրապետութիւնը տեսէր, Գ. Կիւլպենկեանի անունը պիտի կապուէր անոր հետ ամուր կապերով»<sup>16</sup>:

Բարեգործականից հեռանալը, Հայաստանի Կոմկուսի առաջին քարտուղար Աղասի Խանջյանի վիրավորական ճառն իր հասցեին<sup>17</sup>, ժամանակակիցների՝ ՀԲԸ Միությունից չափից ավելի պահանջները ճնշող ազդեցություն գործեցին Գ. Կյուլպենկյանի վրա, սակայն իր հարստության ժառանգորդ բարեգործական հաստատությունը Պորտուգալիայում տեղակայելն ուներ այլ՝ ավելի հիմնավորված դրդապատճառներ ու նախապատմություն:

<sup>16</sup> «Ազատ օր», թիվ 3186, 27 օգոստոս 1955:

<sup>17</sup> «Խորհրդային Հայաստան», N 243 (3116), Ե., 15.10.1931:

Բարդ հաշվարկների կամ վերլուծությունների կարիք չկա, որ-  
պեսզի հասկանալի դառնա, թե Գ. Կյուլպենկյանը, որ իր հեքիաթային  
հարստությունը կուտակել էր տարիների քրտնաջան աշխատանքով՝  
հաճախ մեն-մենակ ճակատելով հզոր տերությունների կառավարու-  
թյուններին, նվազագույն ցանկություն անգամ չէր ունենա փոշիացնել  
կամ թողնել այն անորոշ իրավիճակում: Իսկ որ մամն վտանգ գոյություն  
ունենր նրա կյանքի վերջնամասում պարզ երևում է դեպքերի զարգա-  
ցումներից. ֆինանսական հարցերում որդուն համարում էր անլուրջ, և  
դա միանգամայն բավարար հիմք էր՝ չվստահելու նրան իր ահռելի կա-  
րողությունը, մոլեգնում էր երկրորդ համաշխարհային պատերազմը,  
Մեծ Բրիտանիայի կառավարությունը նավթային մագնատին հայտարա-  
րել էր «տեխնիկական թշնամի» (“Enemy Under The Act”) և այլն<sup>18</sup>: Տրա-  
մաբանական է կարծել, որ Գ. Կյուլպենկյանն, այս ամենն ի նկատի  
ունենալով էլ, մտադրվել էր իր հարստությունը թողնել ապահով ծեռքե-  
րում: Հարցերից ամենակարևորն այս պարագայում նպատակահարմար  
երկրի ընտրությունն էր, որն ի վիճակի կլիներ պահպանելու իրեն  
վստահված նյութական հսկայական կարողությունը: Հայաստանը, որ-  
պես այդպիսին, դուրս էր նրա հաշվարկներից, որի պատճառներն առա-  
վել, քան համոզիչ էին:

Նախ, Հայաստանը փաստացի հանդիսանում էր Խորհրդային  
Միության մի մասը, որտեղ սոցիալիստական կառավարությունը, համե-  
նայն դեպս արտաքնապես, չէր ընդունի «կապիտալիստ» հայի ժառան-  
գությունը: Իսկ համասփյուռքյան բարեգործական կառույց ստեղծելը  
գրեթե անհնարին գործ էր՝ կապված հայկական համայնքների՝ աշխար-  
հի գրեթե բոլոր անկյուններում՝ ցրված լինելու հանգամանքի հետ: Բեյ-  
րութի «Ազդակ» թերթն այդ առիթով գրում էր. «Հայ Կրեսոսը (Գ. Կյուլ-  
պենկյանը - Վ.Դ.) իր մահեն աւելի քան քառորդ դար առաջ կը մտածէր  
մշակութային մնայուն հաստատութիւնով մը օժտել սփիւռքի Հայութիւ-  
նը: Այդ առթիւ խօսակցութիւններ ունեցեր էր Հայաստանի Հանրապե-  
տութեան նախկին վարչապետ ողբացեալ Ալեքսանդր Խատիսեանի և  
Հ.Հ. Պատուիրակութեան նախագահ Աւետիս Ահարոնեանի հետ, որոնք

<sup>18</sup> Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 219; Բալազյան Լ., նշվ. աշխ., էջ 236:

ծրագիր մըն ալ ներկայացուցեր էին իրեն: Սակայն ծրագիրը մնացեր էր մեռելա տառ»<sup>19</sup>:

Կար նաև մեկ ուրիշ, յուրաքանչյուր՝ անասելի հարստության տեր մարդու համար մեծ կարևորություն ներկայացնող խնդիր: Ի՞նչ հարկեր և ի՞նչ չափով ու ձևով էին դրանք Խորհրդային Հայաստանում գանձվելու գործարքներից ու ժառանգությունն ստանալուց հետո: Խորհրդային վարչակազմի պարագայում 1950-ական թթ. այս հարցերի պատասխանները մնում էին անորոշ, իսկ դեպքերի հետագա ընթացքը ցույց տվեց, որ Հայաստանի իշխանությունները պատրաստ և ի վիճակի չէին պահպանելու «իրենց նվիրված» նյութական կարողությունները: Նախադեպե՞ր. բնականաբար եղել էին: Իրադարձություններ, որոնք Գ. Կյուլպենկյանին, նույնիսկ եթե նա իր հարստությունը Հայաստանին թողնելու հաստատական որոշում կայացրած լիներ, հետ կպահեին այդ մտադրությունից:

1936 թ. հունվարին Հայաստանի Ժողկոմխորհի նախագահ Ա. Գուլոյանը Վ. Մալեգյանից ստացավ մի նամակ, որով կառավարությանը տեղյակ էր պահվում Գ. Կյուլպենկյանի մտադրության մասին՝ Երևանի պետական համալսարանին նվիրաբերելու Կ. Պոլսում գտնվող իր գույքն ու հողատարածքները: Այդ առիթով բարերարը երկու անգամ հանդիպել է Թուրքիայում ԽՍՀՄ դեսպան Լևոն Կարախանին<sup>20</sup>: Ինքնին հասկանալի է, որ այս նվիրատվությունը մի կողմից Գ. Կյուլպենկյանի՝ հայ իրականությունից կտրված չլինելու ապացույց էր, իսկ մյուս կողմից նրա անսպասելի հայտնվելը տալու էր հետևյալ հարցի պատասխանը՝ ցանկանում կամ, որ ամենաեականն է, ի վիճակի՞ էին Խորհրդային Միության և Հայաստանի պետական պաշտոնյաներն ընդունելու և պահպանելու հայ մեծահարուստի ունեցվածքն ու կարողության մի մասը, որն, ի դեպ, այդ տարիներին գնահատվում էր «...մի քանի հարյուր հազար ֆունտ ստեռլինգ»-ով<sup>21</sup>: Ցավով պետք է արձանագրենք, որ ոչ:

<sup>19</sup> «Ազդակ», թիվ 142 (8963), 21 օգոստոս 1961:

<sup>20</sup> Մելքոնյան Էդ., Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միությունը Խորհրդային Հայաստանում 1923-1937 թթ., Ե., 1999, էջ 109-110; Ստեփանյանց Ստ., Հայ Առաքելական եկեղեցին ստալինյան բռնապետության օրոք, Ե., 1994, էջ 201; ՀԱԱ, ֆ. 178, ց. 1, գ. 518, ք. 5-6; «Արեւ», թիվ 11.212, 29 հոկտեմբեր 1955:

<sup>21</sup> Ստեփանյանց Ստ., նշվ. աշխ., էջ 201:

Շուտով Լևոն Կարախանը հայտարարվեց ժողովրդի թշնամի և զնդակահարվեց: Խորհրդային ժողովուրդների թշնամու պիտակը փակցվեց նաև Հայաստանի ժողովուրդների նախագահ Ա. Գուլոյանի ճակատին, որը 1937 թ. օգոստոսի 19-ին ԽՍՀՄ արտաքին գործերի ժողովում Լիտվինովին գրած նամակում խնդրում էր միջոցներ ձեռք առնել Գ. Կյուլպենկյանի ունեցվածքը ստանալու համար<sup>22</sup>:

Խորհրդային Միությունում և Հայաստանում այդ տարիներին մոլեգնող ստալինյան բռնությունների ալիքը ստիպեց խնդրի լուծման մեջ ներգրավված շահագրգիռ անձանց ու պաշտոնյաներին մոռանալու Գ. Կյուլպենկյանի նվիրատվության մասին մինչև 1946 թ., իսկ ստեղծված անորոշ իրավիճակից փորձեց օգտվել Թուրքիան՝ ցանկանալով առգրավել իր երբեմնի հպատակի ունեցվածքը<sup>23</sup>:

1946 թ. խնդրի կարգավորման համար Վաշինգտոնում ԽՍՀՄ դեսպանությանը դիմեցին Լևոն Կերտանը և Վահան Մալեգյանը: ԱՄՆ-ում ԽՍՀՄ-ի դեսպան Ն. Նովիկովն իր հերթին դիմեց ԽՍՀՄ արտաքին գործերի նախարարությանը, սակայն բոլոր փորձերն անցան ապարդյուն<sup>24</sup>:

1947 թ. տեղի ունեցավ ևս մեկ իրադարձություն, որից հետո Գ. Կյուլպենկյանը վերջնականապես համոզվեց, որ Հայաստանում գոյություն ունեցող բարենպաստ քաղաքական մթնոլորտ և ոչ էլ նպատակահարմար օրենսդրական դաշտ՝ կատարված նվիրատվություններն ընդունելու համար. ավելորդ էր դառնում խոսել մի ողջ կարողություն Հայաստանին կտակելու մասին:

Խնդիրն այս անգամ 150.000 ԱՄՆ դոլարի նվիրատվությունն էր, որը հայ բարերարը Մայր տաճարի վերանորոգման նպատակով պատրաստվում էր կատարել էջմիածնի Կաթողիկոսությանը: Գ. Կյուլպենկյանը ցանկանում էր, որպեսզի ծախսված գումարների մասին կառավարության և այլ պատասխանատու մարմինների կողմից իրեն ներկայացվի մանրամասն հաշվետվություն և այդ նպատակով ՀԲԸ Միության մի-

<sup>22</sup> Նույն տեղում: Տես նաև Մելքոնյան Էդ., նշվ. աշխ., էջ 110-115; Антирелигиозник, 1930 г., N 4, с. 10.

<sup>23</sup> Ստեփանյանց Ստ., նշվ. աշխ., էջ 202: Տես նաև ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 4, գ. 10, թ. 70:

<sup>24</sup> Նույն տեղում:

ջոցով առաջարկեց Հայաստանի կառավարությանն իր հետ կնքել պայմանագիր: Առաջարկը մերժվեց: Հայաստանի նախարարների խորհուրդը հայտնում էր ՀԲԸ Միության ներկայացուցիչ Ա. Գարակյոզյանին, թե կառավարությունը չի կարող պայմանագրեր կնքել անհատների հետ, իսկ «...տաճարի վերանորոգման համար կառավարության կողմից պայմանագիր ստորագրելը կնշանակեր Հայ Եկեղեցու սուվերեն իրավունքներու խախտում»<sup>26</sup>:

Մերժումից հետո կարելի էր միանգամայն իրավացի համարել Գ. Կյուլպենկյանին, որը Գևորգ Զ կաթողիկոսին հասցեագրված իր մակուհի մշում էր. «...Անձնապես, և ամեն ժամանակ, յոյժ բարեկամական յարաբերութիւններ ունեցած եմ պետական իշխանութեանց հետ (խորհրդային Հայաստանի - Վ.Ղ.), որով խորունկ է զարմանքս, տեսնելով, որ կը մերժեն ստորագրել երկուստեք ընդունուած համաձայնագիր մը, որ էապէս բարեսիրական հանգամանք ունի: Այս կէտը բնականաբար շուարումի և վարանումի մատնած է զիս, եւ առո՛ւն սովորութիւն չունիմ քալլ մո առնելու գողթան գողծի մո իհակատաղ յաջողութիւնը եռաշխաւորուած չեմ տեսնել (ընդգծումն իմն է - Վ.Ղ.)»<sup>26</sup>:

Հարկ է ընդգծել, որ եթե նախքան այս իրադարձությունները կարող էին որոշ հույսեր փայփայվել մեծահարուստ հայի գրեթե ողջ կարողությունը Հայաստանում թողնելու առումով, ապա վերոհիշյալ մամակից հետո հարցը համարվեց փակված:

Հաջորդ երկիրը, որը կարող էր հավակնել ազգությամբ հայ բրիտանահպատակի ժառանգությանը, Մեծ Բրիտանիան էր: Սակայն Անգլիայի կառավարության հետ Գ. Կյուլպենկյանի հարաբերությունները հեռու էին բավարար լինելուց: Մի առիթով Գ. Կյուլպենկյանն իր անձնական քարտուղարի՝ Դեյվիդ Յանգի այն պնդմանը, թե «...նմանապես այն (Անգլիան - Վ.Ղ.) Ձեր հայրենիքն է, պարոն...» պատասխանել է. «...դա, Յանգ, բոլորովին այլ խնդիր է»<sup>27</sup>:

<sup>26</sup> Նույն տեղում: Տես նաև Մելքոնյան Էդ., մշվ. աշխ., էջ 116-117; ՀԱԱ, ֆ. 113, ց. 3, գ. 211, թ. 37:

<sup>28</sup> «Արեւ», թիւ 11.220, 8 մայիս, 1955:

<sup>27</sup> Lodwick J., մշվ. աշխ., էջ 81.

«Քարյուղի Թաւերանն»<sup>28</sup> իր ժամանակի մեծ մասն անց էր կացնում Ֆրանսիայում: Նույնիսկ այն բանից հետո, երբ գերմանացիները գրավեցին այդ երկրի զգալի մասը, նա չհեռացավ այդտեղից: Պարսկական դեսպանության խորհրդականի պաշտոնը Գ. Կյուլպենկյանին ապահովեց գերմանական վտանգից, սակայն Մեծ Բրիտանիայի կառավարությունը, պատճառաբանելով, որ իր քաղաքացին 1940 թ.-ից ի վեր շարունակում էր բնակվել գերմանացիների կողմից զավթված Ֆրանսիայում, նրան, ինչպես արդեն նշվեց, հայտարարեց իր «տեխնիկական թշնամին»<sup>29</sup>: Այդ կարգավիճակում էր նաև Ֆրանսիան, որից մեծապես տուժեց Ֆրանսիական նավթային ընկերությունը (*Compagnie Française des Pétroles*)<sup>30</sup>:

Անգլիացիներն իրենց այդ քայլով ոչ միայն ոտնահարեցին մոտ կես դար Մեծ Բրիտանիայի նավթային շահերին ծառայող մարդու ինքնասիրությունն ու պատիվը, այլև բռնագրավեցին նրա 5 տոկոս շահութաբաժինը: Գ. Կյուլպենկյանը չընդունեց այն կարծիքները, թե իբր բրիտանական կառավարությունն այդ մեթոդով փորձել է անուղղակի կերպով իրեն պաշտպանել գերմանացիներից և նրանց դրածո Պետեն Լավալի ճնշումներից<sup>31</sup>: Նա համոզված էր, որ Իրաքի նավթային ընկերության անգլո-հոլանդա-ամերիկյան խմբավորումն օգտագործել էր առիթը, ճնշում բանեցրել Մեծ Բրիտանիայի կառավարության վրա և ընկերությունից հեռացրել իրեն ու ֆրանսիացիներին: Ըստ Գ. Կյուլպենկյանի, նշված խմբավորումը գողանում էր իր և ֆրանսիական ընկերության նավթը, որն էլ ամերիկյան միջնորդի միջոցով ու սահմանած գներով, առանց իրենց համաձայնության, վաճառքի էր հանվում<sup>32</sup>:

Վիրավորված Անգլիայի կառավարությունից՝ Գ. Կյուլպենկյանը փոխեց իր նկարների հավաքածուն Մեծ Բրիտանիայի Ազգային պատկերասրահին ընդմիշտ թողնելու մտադրությունը և, չնայած 1943 թ. վերջերին անգլիական իշխանությունները վերականգնեցին իրենց հպատակի բարի համբավն ու անունը, բոլոր իրավունքները, իսկ փոքր-

<sup>28</sup> «Ազատ օր», թիվ 7553, 5 յունուար 1970:

<sup>29</sup> Բալազյան Լ., նշվ. աշխ., էջ 236: Տես նաև Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 219:

<sup>30</sup> Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 223:

<sup>31</sup> Նույն տեղում, էջ 219-220:

<sup>32</sup> Նույն տեղում: Տես նաև Բալազյան Լ., նշվ. աշխ., էջ 236-237:

ինչ անց փոխհատուցեցին նաև այն նյութական վնասները, որ պատճառել էին նրան Մեծ Բրիտանիայի «թշնամի» հայտարարելու ժամանակ, այլևս ուռջ չդրեց անգլիացիների հողին<sup>33</sup>:

Երբ Իրանը պատերազմ հայտարարեց Եռյակ Դաշինքին (1942 թ.), Գ. Կյուլպենկյանն ստիպված էր պարսկական դիվանագետների հետ հեռանալ Ֆրանսիայից<sup>34</sup>: Սկզբում նա մտադրվել էր հանգրվանել Շվեյցարիայում, սակայն այդ երկիրը շրջապատման մեջ էր և անապահով: Ժամանակավորապես Գ. Կյուլպենկյանը խարիսխ նետեց Լիսաբոնում, որտեղից ցանկանում էր մեկնել ԱՄՆ: Հարկ է ընդգծել, որ նախկինում նա երբեք չէր եղել Պորտուգալիայում և որոշ ժամանակ ապրելով այստեղ՝ կայացրեց նոր երկրում վերջնականապես հաստատվելու որոշում<sup>35</sup>:

Վերն արդեն նշվեց, որ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմը, Ֆրանսիայի անձնատվությունը, Մեծ Բրիտանիայի կառավարության սխալ քաղաքականությունը Գ. Կյուլպենկյանի հանդեպ միանգամայն բավարար հիմքեր էին, որպեսզի նա իր ունեցվածքը չթողներ ոչ Ֆրանսիայում, և ոչ էլ Մեծ Բրիտանիայում: Այդ ամենին գումարվեց ևս մի հանգամանք, որն էլ ստիպեց հայ նավթարդյունաբերողին իր ընտրությունը կատարել հոգուտ Պորտուգալիայի: Խոսքն այս դեպքում խնդրո առարկա երկրում առկա հարկերի մասին է, որոնք անհամեմատ ցածր էին՝ ի մասնավորի «կտակի հարկի»: Անգլիայում և Ֆրանսիայում հիշյալ հարկը բավականին բարձր էր, որից էլ փորձում էր խուսափել կտակարարը:

Պորտուգալիայում բարեգործական հաստատություն հիմնելու առիթով Գ. Կյուլպենկյանի որդին հետևյալ կերպ է մեկնաբանել հոր ցանկությունը. «...Հայրս հակված էր հիմնարկության (բարեգործական հաստատության - Վ.Դ.) գաղափարին, որի կենտրոնականայանը տեղակայվելու էր Պորտուգալիայում և որը գործելու էր պորտուգալական օրենսդրությանը համապատասխան, քանզի նա հավատում էր, որ այդ ճանապարհով իր հարստությունը կխուսափի հարկվելուց և այդ կերպ

<sup>33</sup> Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 219-224:

<sup>34</sup> Նույն տեղում, էջ 220: Տես նաև Lodwick J., նշվ. աշխ., էջ 127:

<sup>35</sup> Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 220:

այն կմնա ամբողջական հիմնարկության տնօրինման համար: Իհարկե նա սիրո և հարգանքի զգացմունք ուներ պորտուգալացիների հանդեպ՝ իրեն պատերազմի տարներին ընդունելու և մինչև իր կյանքի վերջը պահելու համար, սակայն պորտուգալական օրենսդրության հովանավորությամբ հիմնարկության ստեղծումը հիմնականում ֆինանսական նպատակահարմարության արդյունք էր»<sup>36</sup>: Եթե սրան էլ հավելենք այն փաստը, որ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին Պորտուգալիան հանդիսանում էր չեզոք և ապահով երկիր, ապա դժվար չէ եզրակացնել, թե ինչու Գ. Կյուլպենկյանն իր հիմնած բարեսիրական հաստատությունը տեղակայեց այդ երկրում՝ հիշյալ կառույցին կտակելով իր հիմնական միջոցները:

Նուբար Կյուլպենկյանին Պարոն հինգ տոկոսը չվստահեց իր կարողությունը: Նա գտնում էր, որ Նուբարը չի գիտակցում դրամի գինը և շատ վշտացած էր որդու փիլիսոփայությամբ՝ «...կյանքի իմաստն այն վայելելու մեջ է...»<sup>37</sup>, որն էլ, ըստ Գ. Կյուլպենկյանի, նշանակում էր դրամի անխնա վատնում<sup>38</sup>:

Իսկ պորտուգալացիներին մնում էր միայն արձանագրել կատարվածը. «...Կարելի չէ ուրանալ այն իրողությունը, որուն համաձայն մեր երկրին վստահուեցաւ այսքան մեծ և սքանչելի կտակի մը պահպանութեան գործը, հիմնարկութեան վարիչները մեծագոյն մասամբ փորթուկալցիներ, վստահ ենք թէ պիտի պատուեն կատարելապէս իրենց յանձնուած այս վստահութիւնը, իրենց ճշգրիտ և ուղղամիտ գործունէութեամբ ի գործ դնելով կտակարարին կամքը... Ուրախութեամբ միայն կարելի է արձանագրել Գալուստ Կիւլպենկեանի նախաձեռնութիւնը և նոյն իսկ կարելի է իբրև օրինակ ծառայեցնել, որովհետեւ ինք օտար մըն էր և մեր երկիրը սիրեց և մեր մէջ, պէտք է որ օրինակ ծառայէ շատ մը փորթուկալցիներու, որոնք մեծամեծ հարստութեանց տէր են: Մեր ազգը, անշուշտ պիտի ծափահարէ որեւէ նմանօրինակ գործ, որ առանց

<sup>36</sup> Gulbenkian N., նշվ. աշխ., էջ 263:

<sup>37</sup> Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 164:

<sup>38</sup> Նույն տեղում:

եսասիրութեան և քրիստոնէական ոգիով տոգորուած պիտի գար դիւրացնելու կեանքը շատ մը անբախտ և աղքատ դասակարգերուն»<sup>39</sup>:

Հիմնարկոյան՝ Պորտուգալիայում տեղակայումը, սակայն, չի նշանակում, թե այն այսօր ծառայում է միայն պորտուգալացիներին: Բավական է հիշել, որ բարեսիրական այդ կառույցի գործունեւոյան քսան տարիների ընթացքում (առ 31.12.1976 թ.) հայկական համայնքներին հատկացված նպաստներն իրենց ծավալներով զիջել են միայն Պորտուգալիային արված հատկացումներին<sup>40</sup>:

Ամփոփելով շարադրանքը՝ տեղին է նշել, որ եթե զարմանում, հիանում ու հպարտանում ենք ցանկացած հայ անհատի արտակարգ մտավոր կարողութուններով, դիրքով ու հայանպաստ գործունեւոյամբ, ապա պետք է արժանին հատուցել նաև Գ. Կյուլպենկյանին, որն իր հեռատեսւոյան շնորհիվ կարողացավ քննութլուն բռնել ժամանակի հետ՝ ստեղծելով մինչ օրս գործող և համայն մարդկութլան առաջընթացին սատարող բարեգործական հաստատութլուն, որի հոգածութլանն են արժանանում նաև աշխարհասփլուն հայութլունն ու Հայաստանը:

**БАГРАМ КАРАХАНИЯН  
ИИ НАН РА**

#### **ПОЧЕМУ УЧРЕЖДЕНИЕ ГАЛУСТ ГЮЛБЕНКЯН БЫЛО РАСПОЛОЖЕНО В ПОРТУГАЛИИ?**

##### **РЕЗЮМЕ**

В 1956 г. в Лиссабоне (Португалия) было основано благотворительное учреждение Г. Гюлбенкян, которое носит имя своего основателя и до сих пор продолжает свою деятельность во всем мире. Г. Гюлбенкян был армянином и гражданином Великобритании. Большую часть своей жизни он провел во Франции, получая свои прибыли от нефтяных скважин, расположенных на территории Ирака. Но учреждение Г. Гюлбенкян было расположено в Португалии. Этот факт объясняется тем, что

<sup>39</sup> «Արեւ», թիւ 12.506, 27 յունւար 1960:

<sup>40</sup> Calouste Gulbenkian Foundation, Report of the Accountancy Checking Commission, Relating to the Year 1976, Lisbon, 1977, pp. 4-22.

в годы Второй мировой войны, когда правительство Великобритании объявило Гюлбенкяна своим "техническим врагом", а Франция была оккупирована Германией, Гюлбенкян был вынужден искать для себя безопасное местожительство, которым стала нейтральная Португалия.

В 1942 г. по приглашению португальских властей Гюлбенкян переехал в Лиссабон. После войны английские власти восстановили доброе имя Г. Гюлбенкяна и возместили нанесенный ему материальный ущерб, но он не простил им и больше не вернулся в Англию.